

Федорова Марія Анатоліївна

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ОСОБИСТОСТІ В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФІЇ

Докорінне реформування системи освіти сьогодні стає основою національного відродження, становлення державності та демократизації суспільства в Україні, сприяє відтворенню інтелектуального, духовного потенціалу українського народу. У Законах України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", у Національній доктрині розвитку освіти України XXI століття визнається, що визначальним завданням виховання є

формування духовності, ціннісних орієнтацій особистості. Метою статті є аналіз сутності поняття "моральні цінності" в історії розвитку суспільства.

Проблема цінностей і ціннісних орієнтацій була предметом дослідження різних наук: філософії (С.Анісімов, О. Дробницький, І. Зязюн, М. Каган, Л. Столович), соціології (В. Водзінська, Ю. Жуков, Т. Любимова, В. Ольшанський, Ю. Соколовський, В. Ядов), психології (К. Абульханова-Славська, І. Бех, М. Боришевський, І. Кон, Д. Леонтєв, Т. Титаренко) та педагогіки (Є. Бондаревська, Т. Бутківська, О. Вишневський, І. Дубровіна, Г. Жирська, О. Плахотнік, Л. Пуховська, О. Рудницька та інші).

Розглянемо підходи до розуміння моральних цінностей в історії філософії. Так, Сократ першим намагався знайти відповідь на питання про те, що таке благо, чеснота, краса самі по собі, незалежно від вчинків або речей, які позначаються цими поняттями. На його думку, знання про сутність моральних понять лежить в основі моральної поведінки. Отже, знати, що таке добро, на думку Сократа, означає чинити добре [1, с. 67].

Аристотель у «Великій етиці» моральні цінності пов'язує з категорією "благо". Він виділяє ціновані блага («божественні», такі як душа, розум), хвалені блага (ті, що викликають похвалу), а також блага-можливості (влада, багатство, сила, краса), які можуть використовуватися як для добра, так і для зла. Таким чином, на відміну від Сократа, у Аристотеля, за його власними словами, «благо може бути метою і може не бути метою».

На думку Аристотеля, благо може перебувати в душі (якості особистості), тілі (здоров'я, краса) або поза тим й іншим (багатство, влада, пошана). Вищим благом у Аристотеля являються якості особистості, які, в свою чергу, поділяються на мислительні (такі як мудрість, кмітливність, розважливність) і моральні (щедрість, розсудливність). За словами Аристотеля, перші можуть бути сформовані за допомогою навчання, другі - за допомогою виховання відповідних звичок. Як справедливо зазначає Б. Расселл, в етиці Аристотеля розумові чесноти являються цілями життя особистості, а моральні - тільки засобами їх досягнення [3, с.199].

На відміну від філософів європейської античності, конфуціанська філософія особливу увагу приділяла питанням співвідношення внутрішніх і зовнішніх факторів, що зумовлюють розвиток моральних цінностей. Найважливішою цінністю китайської філософії є добродійність, що розуміється як найкращий спосіб існування людини. У поведінці особистості добродійність виявляється у благопристойності і гуманності, що складають основу конфуціанства, навколо якої групуються всі інші етичні категорії [3, с.53].

На думку Конфуція, благопристойність передбачає ретельне дотримання норм поведінки, які жорстко регламентовані в етикеті, ритуалах, церемоніях, обрядах тощо. При цьому норми поведінки мають

бути переведені всередину людини, стати областю її особистих, інтимних переживань. Механізмом внутрішнього прийняття норм поведінки є гуманність, яку сам Конфуцій визначав, з одного боку, як «любов до людей», а з іншого - як «подолання себе і повернення до ритуальної благопристойності» [3, с. 57 - 61].

Дещо по-іншому проблему становлення моральних цінностей розглядав у 17 столітті Т.Гоббс. На думку вченого, егоїзм є головним стимулом людської діяльності, оскільки "... люди за природою схильні до жадібності, страху, гніву й інших тваринних пристрастей", вони шукають "пошани і вигод", діють "заради користі чи слави, тобто заради любові до себе, а не до інших". Отже, в самій природі людей закладено причини для суперництва, недовіри і страху, які призводять до ворожих зіткнень і насильницьких дій, спрямованих на те, щоб погубити або підкорити інших. Разом з цим, людям властиве й бажання уникнути смерті і зберегти своє життя, а це може бути гарантовано лише державним законом і примусовою владою держави.

Виходячи з цих думок, Т.Гоббс обґрунтовує такі закони поведінки: потрібно шукати мир всюди, де можна його досягти; право всіх на все неможливо зберегти, необхідно або перенести на інших деякі права, або відмовитися від них. В "Левіафанів" він згадує дев'ятнадцять природних законів поведінки, більшість з яких носить характер вимог чи заборон: бути справедливим, милосердним, поступливим, незлопам'ятним і в той же час не бути жорстоким, мстивим, гордовитим, віроломним тощо. Резюмуючи всі природні закони, Т.Гоббс зводить їх до одного загального правила: "Не роби іншому того, чого ти не бажав би, щоб було зроблено по відношенню до тебе". Це "золоте правило" моральності займає чільне місце в історії етики і увійшло в моральну свідомість широких мас. Отже, у працях Т.Гоббса людина не визнається абсолютною цінністю, вона є лише засобом для досягнення особистих цілей. «...Цінність людини, подібно до всіх інших речей, є її ціна, тобто вона становить стільки, скільки можна дати за користування її силою, і тому є річчю не абсолютною, а залежить від потреби в ній і оцінки іншим,» - стверджує Т.Гоббс..

Думки Т.Гоббса продовжує І.Кант. За його твердженням, людина повинна чинити тільки так, щоб могла побажати перетворення своєї максими у всезагальний закон. Н відміну від Т.Гоббса він стверджує, що потрібно ставитися до людини, " як до мети, і ніколи не ставитися до неї лише як до засобу". Мотиви дотримання морального закону можуть бути внутрішні (повага до цього закону, усвідомлення необхідності чинити так, а не інакше) і зовнішні (страх покарання, розрахунок на певні вигоди). Отже, лише та поведінка, що підтримується внутрішніми мотивами є моральною [2, с.234].

У російській релігійній філософії XIX-XX ст. поняття "цінності" тісно пов'язується з духовністю, релігійністю людини. Так, І.Киреевський

зазначав, що високоморальною можна вважати тільки ту людину, розум якої піднявся до “співчутливої згоди з вірою”, а в основі культурної поведінки лежить принцип несуперечливої цілісності, який полягає в усуненні суперечностей між вірою і розумом.

О.Хом'яков і М.Федоров акцентували увагу на необхідності релігійного виховання підростаючого покоління, як провідній умові формування свідомості і відповідальності. За їх твердженням, становлення моральних якостей відбувається інстинктивно, в процесі засвоєння релігійних традицій, звичаїв і звичок. Основою етики всеєдності В.Соловйова є положення про існування в світі Добра, як деякої ідеальної сутності, а людина розглядається як істота, покликана збирати, примножувати, творити добро.

Своєрідною релігізацією проблеми людської поведінки відзначаються ідеї представників неотомізму (П.Тейяр де Шарден, Е.Жильсон, Ж.Маритен, Г.Марсель). На їх думку, здатностями людської душі є розум та воля. Поведінка людини зумовлюється нескutoю волею. Проте, моральна свобода – це свобода, обмежена обов'язком. Високоморальною є та особистість, чия поведінка не суперечить церковним догматам, оскільки етики без теології не існує. Так П.Тейяр де Шарден тільки у поєднанні зусиль науки і релігії бачить можливість сформувати у людей високу моральність, поєднати їх на засадах гуманізму.

Представники екзистенціалізму (М.Хайдеггер, Ж.-П.Сартр, А.Камю, К.Ясперс, М.Бердяєв) стверджують, що поведінка людини не зумовлена історично і соціально, а обирається вільно. Шлях до її вдосконалення полягає у здатності індивіда подолати “несправжнє” існування, яке характеризується знеособленням, втратою волі та індивідуальності, і знайти свою “істинність”(екзистенцію). У цьому зв'язку М.Бердяєв зазначає, що основою моралі повинна бути турбота про власне творче підняття, а моральна поведінка – це не дотримання закону, а одкровення людини [2, с.171]. У своїх працях М.Бердяєв застерігає від масовізації суспільства, оскільки така призводить до формування знеособленого індивіда, поведінка якого визначається зовнішніми факторами.

Важливим екзистенціальним почуттям виступає сором. Його викликає страх, переживання страху. Почуття сорому виникає не тільки перед іншими людьми, а й перед самим собою. Так Ж.-П.Сартр вважав, що сором є рушієм розвитку особистості, її соціальної поведінки. Переживаючи почуття сорому, людина прагне перейти до нового свого стану, а потім вийти за його межі. Таке “творіння себе” відбувається у життєвих ситуаціях, коли доводиться приймати рішення, керуючись такими моральними цінностями як добро, довіра, любов. Отже, Ж.-П.Сартр сформованість ціннісних орієнтацій особистості пов'язував із здатністю людини взяти повну відповідальність за свої дії та обставини свого життя [2, с.264].

У поглядах В.Віндельбанда, Г.Ріккєрта М.Шелєра поняття "цінність" протиставляється реальності і виступає як ідеальне буття. Це добро, істина, краса, які мають самодостатнє значення, є цілями самі по собі і не можуть служити засобами для інших цілей. Цінності виступають як норми, які не залежать від людини і утворюють загальну основу культури.

На думку М.Шелєра, цінності - це об'єктивні якісні феномени, незалежні від свідомості суб'єкта і від предметів, в яких вони є. Цінності мають своїх носіїв: це люди і речі, самі вони мають космічне начало. Цінності оточують людину, їх потрібно тільки побачити і визнати. На противагу раціоналізму Т.Гоббса, І Канта, М.Шелєр стверджує, що цінності неможливо пізнати за допомогою інтелекту, це те ж саме, що побачити звук. Пізнати справжню сутність буття можливо лише на емоційно-інтуїтивному рівні, при цьому провідну роль відіграють почуття любові та ненависті: "Любов і ненависть - це, перш за все акти, в яких відбувається розширення або звуження царства цінностей, доступного існуванню даної істоти" [1, с.64]. Причому специфіка любові полягає в тому, що вона спрямована на особистість як носія цінності, але не на особистість як таку.

Важливим для нас є запропонована М.Шелєром ієрархія цінностей, тобто сувора градація високого і низького порядку. Ієрархія цінностей має наступний вигляд.

1. Цінності приємного і неприємного, задоволення і болю, як прояви чуттєвої організації живих істот.

2. Цінності вітального відчуття - стан (почуття) здоров'я і болю, сили і втоми. Реакціями на ці відчуття є відвага, страх, помста, гнів.

3. Духовні цінності, особливістю яких є відірваність від сфери тілесного, відчуженість від навколишнього світу. Їх три види: а) естетичні; б) справедливі і несправедливі (законні не законні); в) цінності чистого пізнання [1, с. 63].

Сьогодні у науковій літературі є різні підходи до визначення сутності поняття "цінності".

	Зміст поняття "цінності"
М.Горлач	специфічні соціальні визначення об'єктів навколишнього світу, що виявляють їх позитивне або негативне значення для людини і суспільства (благо, добро і зло, прекрасне і потворне, що втілюються в явищах суспільного життя або природи)
Касьян В.	це поняття, яке вказує на людську, соціальну і культурну значимість певних явищ і предметів діяльності
С. Ф. Анісімов	позитивне значення даного предмета чи його властивості для конкретного суб'єкта діяльності з точки зору того, настільки цей предмет здатний задовольняти

	певну потребу
Ян Щепанський	будь-який матеріальний або ідеальний предмет, ідея чи соціальний інститут, предмет реальний чи ідеальний, у ставленні до якого індивіди чи спільнота виробляють установку, яка передбачає повагу, приписують цьому предмету важливу роль в своєму житті і прагнення до його досягнення відчують як примус
Т.Бутківська	з одного боку, це властивості того чи іншого суспільного предмета, явища, які задовольняють потреби, інтереси, бажання; з іншого боку, цінності – це ставлення суб'єкта до предметів та явищ реальності, яке виражається ціннісними орієнтаціями, соціальними установками, якостями особистості
В.Тугарінов	те, що потрібно людям для задоволення їх потреб та інтересів, а також ідеї та їх спонуки в якості норми, мети, ідеалу
Є. Диміна	ставлення суб'єкта (людини або суспільства) до об'єктів, сфера переживань людини; для того, щоб об'єкт мав цінність, необхідно, аби людина усвідомлювала наявність у ньому таких властивостей, які здатні задовольняти її певні потреби
І. Попова	узагальнені уявлення, що постають як ідеали, стереотипи суспільної та індивідуальної свідомості, і функціонують як ідеальні критерії оцінки і орієнтації особистості й суспільства

Отже, можна виділити такі підходи до визначення поняття "цінності":

- цінності як ідеї, ідеали, що є орієнтирами поведінки особистості;
- цінності як ставлення особистості до оточуючого світу;
- цінності як властивості об'єктів дійсності, що можуть задовольнити потреби людини;
- цінність як значущість певних об'єктів для особистості.

Список використаної літератури

1. Выжлецов Г. П. Аксиология: становление и основные этапы развития // Социально-политический журнал. — 1995. — № 6. — С. 61-73.
2. Касьян В.І. Філософія: Відповіді на питання екзаменаційних білетів. Навч. посібник. - 5-те вид., випр. і доп. - К.: Знання, 2008. - 347 с.
3. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая система. - Кемерово: Кузбассвузиздат, 2000.